

ZDRAVSTVENA KULTURA – ZRCALO DRUŠTVENIH PRILIKA

Zdravlje i kultura isprepletene su stvarnosti koje, u stalnoj dinamici, utječu jedna na drugu. Zdravi ljudi grade zdravo društvo, a zdravo društvo doprinosi zdravlju ljudi koji u njemu žive. Rezultati ankete koju smo proveli u našoj školi pokazuju da zdravlje zauzima najviše mjesto na ljestvici vrijednosti. Na pitanje što je zdravlje i za koga ćemo reći da je zdrava osoba, dobili smo različite odgovore. Izdvojit ćemo neke.

Biti zdrav znači biti fizički i psihički zdrav.

Zdrav čovjek je čovjek koji voli sebe i svoje tijelo.

Zdrav čovjek je čovjek koji može raditi i zrelo razmišljati.

Zdrav čovjek je čovjek koji ne boluje ni od kakve bolesti i koji je razuman.

Zdravlje je stanje u kojem osoba nema neku bolest. To je čovjek koji brine o sebi, svojoj prehrani, higijeni i tjelesnoj aktivnosti.

Zdrav čovjek je onaj koji se osjeća dobro, ispunjeno i sretno.

Zdravlje je čistoća duše i tijela.

Zdrav čovjek nema fizičkih, psihičkih i duhovnih problema.

Kad su svi u razredu bolesni osim tebe.

Kad ti ne curi nos.

Fizički zdrav čovjek nema bolesti, a u duhovnom smislu to je čovjek slobodan od grijeha.

Zdravlje se definira i kao visok stupanj opće funkcionalnosti organizma odnosno harmonija bioloških i intelektualnih funkcija koja se postiže uravnoteženom prehranom, tjelesnom aktivnošću i redovnom higijenom u okruženju stabilnih obiteljskih i društvenih okolnosti.

Svjetska zdravstvena organizacija definira zdravlje kao stanje potpunog fizičkog, duševnog i socijalnog blagostanja, a ne samo kao odsustvo bolesti i iznemoglosti.

Kultura je cjelokupno društveno naslijeđe neke grupe ljudi, to jest naučeni obrasci mišljenja, osjećanja i djelovanja neke grupe, zajednice ili društva. Riječ kultura dolazi od latinske riječi *colere*, što je značilo: nastanjivati, uzgajati, štiti, štovati.

Zdravstvena kultura podrazumijeva cjelokupnu brigu za zdrav život. Zdravstvenu kulturu čine: način prehrane, higijenske navike, briga za okoliš, tjelesna aktivnost te zdravstvena zaštita. Kao takva, ona je odraz društvenih prilika. Poznavajući zdravstvenu kulturu, upoznajemo društvo na različitim razinama.

Naš rad donosi analizu zdravstvenih odredbi u statutima srednjovjekovnih kvarnerskih i dalmatinskih gradova. Iz tih odredbi možemo iščitati opće stanje društva. Pojava statuta i zakona koji su u sebi uključivali javnozdravstvene odredbe, dokaz je razvoja svijesti o nužnosti očuvanja zdravlja. Buđenje ekološke svijesti bio je preduvjet za opstanak i zdrav život.

Zavirili smo u prošlost kako bismo saznali kako su naši preci odgovorili na ovaj izazov.

POVIJEST

Još u antici nalazimo dokaze o čovjekovim nastojanjima oko očuvanja zdravlja koja su se ticala cijele zajednice. Tako nam je poznato isušivanje močvara radi suzbijanja malarije. Činovnici – edili - brinuli su za higijenske uvjete u gradovima. Postoje i javni liječnici – arhijatri. U vrijeme epidemija ljudi su bježali iz područja kojima se širila zaraza. Krajem 4.st podiže se prva bolnica u Rimu.

Na područje koje su naselili Hrvati, u 9. st dolaze benediktinci koji, osim vjerskog odgoja, mladeži pružaju obrazovanje, uče ih humanosti, liječe ljude, proizvode ljekovite pripravke od trava, bave se isušivanjem močvara, iskopom bunara i gradnjom cisterni. Na temelju kršćanske kulture pristigle po benediktincima i pravnih običaja iz pradomovine i onih romanskih, nastaju statuti jadranskih gradova. Mnoge odredbe starije su od samih statuta.

Na primjerima statuta srednjovjekovnih kvarnerskih i dalmatinskih gradova uvjerali smo se kako je čovjek oduvijek težio boljem životu, ali je postizao onoliko koliko su mu to prilike dopuštale. Propise koje ćemo spomenuti donijele su gradske vlasti u Korčuli (1265.), Dubrovniku (1272.), Zadru (1205.), Splitu (1312.), Trogiru (1322.), Hvaru (1331.), Skradinu (1350.), Šibeniku (1379.), Braču (1305.) i Poljicama (1400.).

Na području Kvarnera to su: Vinodolski zakon (1288.), te statuti Vrbnika (1388.), Raba (1326.), Kastva (1490.), Veprinca (1507.), Kaštela Mošćenice (1530 – 1533.), Statut grada Rijeke (1530 Trsatski statut (1640.) te Statut grada Cresa (1441.). Statuti i propisi nastali su u razdoblju od 1265. do 1640. godine. Većina odredbi je upravnog karaktera, ali mnoge se od njih odnose upravo na zdravlje.

Teme koje su nas posebno zainteresirale su održavanje čistoće, zdrava hrana, sustav uklanjanja nečistoća, zdrava voda, izolacija radi sprječavanja širenja zaraza i posredno čuvanje zdravlja.

ODRŽAVANJE ČISTOĆE

Kad pomislimo na srednji vijek jedna od asocijacija su bolesti i loši higijenski uvjeti. Statuti ipak govore kako su postojali brojni propisi kojima se nastojalo to ispraviti. Dubrovnik je već 1272. godine imao uredbu o obvezi čišćenja zajedničkih putova, a do kraja 14. st. popločuju se gradske ulice jer je nepopločane ulice bilo nemoguće održavati čistima.

U Cresu se od 15. st u zapisnicima Gradskog vijeća spominju odredbe o popravcima ulica i trgova. Zapis iz 1518. kaže:

Obzirom da su javne ulice blatne, neudobne i sramotne za takav grad, određuje se da svatko mora popločiti o svom trošku dio ulice koji se nalazi pred vlastitom kućom dok će zajednica zadržati pravo plaćanja za one koji to nisu u mogućnosti učiniti.

U Splitu postoji odredba o zabrani bacanja smeća pred gradska vrata i ostavljanja stoke te slame i sijena pred crkvama. Uvode se i nadzornici gradske čistoće po četvrtima.

U statutu Trogira jedna od dužnosti kneza jest briga o urednosti ulica.

U Zadru postoji odredba o zabrani držanja svinja u gradu. One koje bi se zatekle na ulici ili u kući mogle su se ubiti i zaplijeniti. To se nije odnosilo na svinje koje su pripadale redovnicima reda sv. Antuna. Njihovi su prašćići morali nositi zvonce oko vrata. Tako je prašćić sa zvonom oko vrata postao prepoznatljiv atribut sv. Antuna Pustinjaka.

Zanimljivo je da europski gradovi u to vrijeme koriste domaće životinje kao čistače grada: "Ostatke i otpatke hrane jeli su psi, kokoši i svinje" napisao je jedan povjesničar o Parizu. Tek u XVI. stoljeću u nekim europskim gradovima zabranjuje se uzgoj i držanje svinja.

U Šibeniku susrećemo prve kaznene odredbe za mokrenje ili činjenje druge nečistoće u blizini crkve. Sličnu zanimljivu odredbu nalazimo i u Creskom statutu: „ da se nitko ne usudi mokriti, odnosno napraviti bilo kakvo smeće pored bilo koje crkve pod prijetnjom kazne od 20 malih solida. Pod pojmom *bilo kakvo smeće* misli se na obavljanje velike nužde.

U srednjovjekovnoj i renesansnoj Europi bilo je uobičajeno noćne posude prazniti na javne ulice uz jednostavan povik: *Pazi. voda!*

Dok Vrbnički statut obvezuje na održavanje čistoće, u Senjskom statutu se za bacanje vode ili druge prljavštine na neku osobu, prekršitelja kažnjava sa 6 libara, a s 24 libre kažnjavaju se mesari za nesavjestan rad.

U Riječkom statutu nalazimo precizne odredbe...*Nitko da se ne usudi bacati s visoka ili niska čistu ili nečistu vodu ili drugo smeće na javne ili slične ceste pod kaznom od 40 soldina... Svatko je dužan sve smeće odnijeti k morskoj obali ili baciti ga izvan mosta na za to određeno mjesto pod kaznom od 20 soldina za svakog i za svaki put kad se protivno uradi. Ako tkogod baci na neku osobu što god od rečenog neka se kazni danju istom kaznom, a noću dvostruko.*

Zanimljiva odredba Riječkog statuta je kazna za djecu koja „zagađuju“ ulice i javne prostore. Očito je da su djeca s manje nelagode vršila nuždu na javnim prostorima pa su time zaslužila posebno mjesto u Statutu. Roditelji su bili dužni platiti kaznu od 10, odnosno 20 soldina ukoliko je dijete starije od 8 godina.

Rijeka se dijelila na četiri kontrade od kojih je svaka imala svog kapetana čija je dužnost bila čuvati javni red, nadzirati noćne straže i voditi brigu o čistoći kontrada. Kontrade su trebale biti pometene svake subote, osim u jesenskim i zimskim mjesecima kada su se ulice mele po potrebi, ali najmanje svaka tri tjedna.

Što se tiče osobne higijene, Riječani se vjerojatno nisu razlikovali od stanovnika ostalih europskih gradova. Uobičajeno je umivanje, a u upotrebi je i sapun koji se uvozi iz susjednih talijanskih gradova. Uvoze se i razni miomirisni. Rublje se još uvijek samo iskuhava u pepelu, a zatim tuče i ispire na javnim vrelima ili u moru. Uz ušće Rječine u antici su postojale rimske terme, ali ne zna se je li u srednjem vijeku u Rijeci bilo javnih kupališta. Ako se netko kupao, to je radio kod kuće, u bačvi ili koritu.

Što se odjeće tiče, Riječani su bili dobro i moderno odjeveni. O tome svjedoči velik broj krojača i postolara. Imućniji su pratili talijansku modu. U upotrebi je i rupčić koji nekima predstavlja samo ukras, dok nos brišu u rukav.

U Mošćeničkom zakoniku također nalazimo zabranu bacanja *prljavštine i smrada* kroz prozor, a nalazimo i odredbu na materinskom jeziku: *da prasci nimaju se deržati va grade, ma vane, tako ostala živina*. Općinski djelatnici skrbe o čistoći lokava i pojila za stoku.

Rapski statut zabranjuje micanje zaraženih i bolesnih životinja, ali dopušta iznimku za životinje koje se vode u klaonicu, što znači da se dopušta klanje bolesnih životinja. Iz ovog možemo zaključiti da je ova odredba imala za cilj ne toliko zaštitu zdravlja nego joj je prije svega na umu bila zaštita određenih imovinskih interesa da ne bi tko pri prodaji podmetnuo bolesnu životinju. Zabranjuje se deranje kože sa zaklanih životinja izvan mesnice, a krčmaricama i prodavačicama presti ili češljati vunu u krčmama ili na tezgama zbog nečistoće koju vuna ostavlja.

O ZDRAVOJ HRANI

I srednjovjekovni čovjek pokazuje oprez kada se radi o ispravnosti hrane, osobito mesa. Osim odredbi o proizvodnji, čuvanju i trgovini hranom, postoje i mjere o sanitarnom nadzoru. Najdosljednije su vlasti u Splitu gdje se prema Statutu nadziru mesnice i ribarnice, pečenje kruha te čistoća i rad u mlinovima. Statuti kvarnerskih gradova imaju još brojnije i potpunije mjere. Zabranjeno je klanje i deranje životinja izvan klaonica. *Niti jedan mesar ni koja druga osoba ne smije prodavati pokvareno ili smrdljivo meso pod kaznom od 5 libara*. Kruh manje težine ili slabije kvalitete plijeni se, prodavača se kažnjava, a kruh poklanja Bolnici sv. Marije.

Rapski statut u jednom širem propisu o dužnostima ribara, navodi kako se zabranjuje *nositi na prodaju smrdljivu ribu u ribarnicu*. U njemu nalazimo i odredbu po kojoj se zabranjuje stavljanje vode u bačvu s groždem ili moštom što se namjerava prodati. Zabranjuje se i izvoz takvog vina u Mletke

U Europi su žlica i vilica u uporabi od 15. st. Do tada se kruh umakao u tekuću hranu, a ostala se hrana jela prstima i kidala zubima.

SUSTAV UKLANJANJA NEČISTOĆE

Jedan od najpouzdanijih pokazatelja kulturno-higijenskog stanja određene sredine je sustav uklanjanja nečistoće, odnosno gradska kanalizacija. U rimsko vrijeme postojao je sustav odvoda nečistoće. Srednjovjekovni gradovi uglavnom nemaju riješenu odvodnju otpada, niti imaju kanalizaciju. U srednjovjekovnoj Rijeci se smeće i izmet, do zabrane, izbacuju na ulicu, a tek nakon toga u more ili na Gomilu.

Najjednostavniji način zbrinjavanja fekalija je gradnja septičkih jama. Jame smještene preblizu bunarima predstavljale su veliku opasnost i bile izvor zaraza i bolesti, a neadekvatno održavane po gradskim ulicama širile su smrad i nečistoću. Zbog toga Splitski statut naređuje zazidavanje *crnih jama* na komunalnim putovima uz prijetnju novčanom kaznom. Najviše naputaka o održavanju septičkih jama nalazimo u Dubrovačkom statutu koji nalaže da septičke jame u predgrađu moraju biti pod zemljom dok se one u gradu moraju čistiti svakih deset godina. Već u statutarnim odredbama iz 13.st. nalazimo podatke o počecima gradnje dubrovačke kanalizacije, a početkom 15.st.napravljena je mreža kanala kojom se cjelokupna nečistoća slijevala u more. Grad Dubrovnik je na taj način prvi europski grad koji ima kanalizaciju.

Što se zahoda tiče, postoje u nekim imućnijim kućama male prostorije u kojima se obavlja nužda, a kako su se održavale, možemo zaključiti iz tužbe koju vikar Frankopana na Trsatu upućuje gradskome vijeću, a odnosi se na neizdrživi smrad što se širi iz „stanovite prostorije“ u kući koju je zakupio u Rijeci.

Rapski statut sadrži odredbu po kojoj se u dijelovima kuće koja je sa suvlasnikom podijeljena drvenim zidom ne smije izgraditi kovačnica, pećnica ili zahod, osim ako je u sredini napravljen zid s vapnom.

Međutim, postoje i primjeri kada su nužnici bili povezani sa septičkom jamom. U palači Arsan, rodnoj kući Frane Petrića, prilikom restauratorskih radova pronađen je nužnik iz vremena gradnje palače. Nužnik je opremljen kamenom sjedalicom s otvorom promjera 28 cm. Povezan je keramičkim cijevima izravno sa septičkom jamom u prizemlju. Kameni dovratnici su nosili vratašca kojima se niša s nužnikom zatvarala. U siromašnijim kućama nisu postojali nužnici s odvodima. Čak do sredine 20.st. u nekim su kućama u uporabi isključivo noćne posude, bukalini.

ZDRAVA VODA

Zdrava pitka voda oduvijek je bila preduvjet razvoja i opstanka svakoga grada. Briga za čistu vodu iskazana je zabranom pranja rublja i drugih predmeta uz gradske bunare.

Cresani su se vodom opskrbljivali iz bunara koje je posjedovao svaki dvor te iz cisterni koje je imao imućniji sloj građana .Ne znamo u kolikoj su mjeri ljudi koristili septičke jame te

koliko su one zagađivale bunare i izvore vode. Iz Statuta i knjiga Gradskog vijeća vidljivo je da se poduzimaju mjere kako bi se problemi riješili. Zabranjeno je pranje bačvi, vune ili bilo čega drugog dvadeset koraka od bunara. Voda u bunarima je zbog blizine mora bila boćata i nije je bilo poželjno koristiti za piće, a cisterne su bile malobrojne i u posjedu imućnijih.

U knjigama Gradskog vijeća iz 1544. stoji da fra Tomaso Sincovich traži 30 dukata povrh 30 koje već posjeduje kako bi izradio cisternu na malom trgu ispred samostana koja bi bila veća i na pogodnoj poziciji da može služiti svima u gradu, za razliku od one postojeće koja služi samo fratrima. Vodu iz ove cisterne Cresani koriste za piće sve do 1953. godine.

Tri stoljeća kasnije putopisac Fortis posjećuje Cres i bilježi: „Među Cresanima je najopasnija bolest dizenterija, koja ljeti čini velike štete na otoku. Ipak, obično su zdravi i dobro građeni. Možda marljivost na poslu i izvrsnost zraka pridonosi da se održavaju u ovakvom stanju. Već od najnježnije dobi djeca pučana izlaze obrađivati zemlju, na ribolov i na pašu.“

Zato i nije u ovo doba bilo potrebno isticati važnost tjelovježbe i boravka na svježem zraku.

U pogledu zaštite lokava od neadekvatnog gospodarenja, koje bi moglo dovesti do zagađenja, Brački statut kaže "ako bi osoba prala kakvu stvar u lokvama, koje se drže za opskrbljivanje vodom ljudi, neka prekršitelj upadne u kaznu ..., nego ako bi netko htio prati, može prati u kamenicama koje su u blizini lokava" .

Zabranjuje se i dovođenje životinja na takve lokve.

Vrlo je korisna zdravstveno-ekološka odluka Šibenskog statuta o čišćenju lokava. Identičnu odluku sadrži i Creski statut koji lokve ovisno o uporabi dijeli u tri kategorije: I. lokve namijenjene isključivo potrebama kućanstva (piće), s kamenom ogradom; II. lokve za uporabu u svrhu pranja i napajanja stoke; III. lokve na pašnjačkim terenima za napajanje stoke.

IZOLACIJA RADI SPRJEČAVANJA ZARAZE

Prvi podatak o izolaciji bolesnika radi sprječavanja širenja zaraze nalazimo u Dubrovačkom statutu:“ A gubavci nek se ne smiju ovdje zadržavati, nego neka odu stanovati dalje od grada.“

U Statutu grada i otoka Korčule stoji: *Isto tako određujemo da se nijedan građanin ili otočanin ne usudi prihvatiti kući neku osobu koja dolazi iz okuženih mjesta ili (onih) gdje hara kuga, pod (prijetnjom) kazne od pedeset perpera.*

Znakovita je odredba o zabrani odlaženja na okužene rijeke, koja je u direktnoj vezi sa zaštitom pućanstva od unosa malarije na otok Korčulu, premda u to doba prava saznanja o uzročniku malarije nisu bila poznata. Korčulanska komuna 1426. izrijekom naređuje:

Neka se nijedan Korčulanin ne usudi ili drzne ući u koju okuženu rijeku od sredine mjeseca svibnja do sredine mjeseca rujna kao što su Neretva, Bojana, Drač i (u područja) počevši od Ulcinja do Valone, pod prijetnjom kazne gubitka sve svoje imovine koja neka pripadne komuni. I ta zabrana neka trajno vrijedi.“

I u Cresu se dugo zadržalo mišljenje kako boravak u močvarnom predjelu Pišće, negativno utječe na zdravlje.

U gradu Dubrovniku je 1377. godine otvorena prva karantena u Europi. Uvedena je izolacija putnika i robe koja dolazi iz okuženih krajeva, na način da ne smiju ući u grad Dubrovnik i okolinu, *ako prije toga ne provedu na čišćenju (ad purgandum) na otočiću Mrkanu ili Cavtatu, mjesec dana, a ako bi koji stanovnik Dubrovnika posjetio izolirane, morao je i sam provesti mjesec dana u izolaciji na istom mjestu.* Prekršaj je povlačio kaznu od 50 perpera. Snabdjevanje izoliranih vršili su izabrani ljudi s dozvolom. Posljednja lokacija, prije ukinuća Republike, bila je na Pločama, u danas dobro poznatim Lazaretima.

Središom 15.st. i u Cresu se gradi gradski lazaret. Tijekom vremena lazaret je postao ubožnica ili hospicij za udomljavanje starih, bolesnih i nemoćnih osoba.

Danas se na mjestu gradskog lazareta nalazi Gradska knjižnica i čitaonica Frane Petrića..

Sam naziv lazaret dolazi od imena prosjaka Lazara iz Evandjelja po Luki Naziv karantena pak dolazi od talijanske riječi quaranta, što znači 40 (prema broju dana koje su putnici trebali proboraviti u izolaciji).

O POSREDNOM ČUVANJU ZDRAVLJA

Među odredbama možemo pročitati i one što se tiču ponašanja određenih osoba - bludnica, vještica i vračeva. Što se tiče bludnica, slično kao u cijeloj tadašnjoj Europi, njihov se posao tolerira, ali im se određuje mjesto stanovanja na kraju grada ili izvan zidina. Ako bi travari liječenjem nekome nanijeli štetu, bili su za to kažnjeni, najstrože u Splitu, Trogiru, Skradinu Šibeniku, Rabu i Rijeci – spaljivanjem na lomači:

Neka se ne usudi nijedna osoba praviti čarolije ili otrovni napitak u svrhu da nekoga ubije ili učini kljastim, a ako dotični od takve čarolije ili otrovnog napitka ostane mrtav ili poludi, ili izgubi pamet, ili neko udo, neka se ovakav zločinac, bio muškarac ili žena, spali na lomači.

Iznimno, ako je otrov ili čarolija rađen u ljubavne svrhe, kazna je mogla biti blaža.

Vještice i vračarice u statutima se jako negativno predstavljaju. One su utjelovljenje zla pa se dovode u vezu s bolestima i nedaćama.

JAVNO ZDRAVSTVO – KRITERIJ RAZVIJENOSTI I HUMANOSTI DRUŠTVA

Nakon što smo se upoznali s prilikama u prošlosti, zapitali smo se kako današnje društvo odgovara zahtjevima za boljim životom? Jesu li zadovoljeni uvjeti da bi svatko mogao kvalitetno živjeti?

Svaka osoba ima pravo na zdravstvenu zaštitu i na mogućnost ostvarenja najveće moguće razine zdravlja. Mjerama socijalne i gospodarske politike stvaraju se uvjeti za provođenje zdravstvene zaštite kao i uvjeti za zaštitu i očuvanje te poboljšanje zdravlja stanovništva. Usklađuje se djelovanje i razvoj na svim područjima zdravstva u cilju osiguranja ostvarivanja zdravstvene zaštite stanovništva.

Zdravstvena zaštita obuhvaća sustav mjera za očuvanje i unapređenje zdravlja, sprječavanje bolesti, rano otkrivanje bolesti, pravodobno liječenje te zdravstvenu njegu i rehabilitaciju.

U suradnji sa Zavodom za javno zdravstvo, ispostava Cres, upoznali smo se s programima i mjerama koje se provode. To su Epidemiološka služba te Služba školske medicine koja provodi zdravstvenu zaštitu školske djece i mladeži kroz sistematske preglede, namjenske preglede i cijepljenja,

Iz priloženog možemo vidjeti da se provode raznovrsne aktivnosti u svrhu očuvanja zdravlja.

Kao i u prošlosti, i danas su zdravstvene prilike odraz duha vremena pa iz njih možemo iščitati opće stanje društva. Odnos prema zdravlju, odnosno prema bolesti, predstavlja ispit za svako društvo i postaje zrcalo društvenih prilika. Briga za čovjeka je najbolji kriterij vrednovanja razvijenosti i humanosti jednog društva.